

<http://digithum.uoc.edu>

Introducció

Memòria i imaginació De la memòria traumàtica a la imaginació utòpica

H. Augusto Botia Merchán

Membre de l'equip editorial de *Digithum*

Data de publicació: juliol de 2017

CITACIÓ RECOMANADA

BOTIA MERCHÁN, H. Augusto (2017). "De la memòria traumàtica a la imaginació utòpica". A: "Memòria i imaginació". *Digithum*, n.º 20, pàgs. 24-26. UOC y UdaA. [Data de consulta: dd/mm/aa] <<http://dx.doi.org/107238/d.v0i20.3110>>

Els textos publicats en aquesta revista estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència Reconeixement 3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los, comunicar-los públicament i fer-ne obres derivades sempre que reconegueu els crèdits de les obres (autoria, nom de la revista, institució editora) de la manera especificada pels autors o per la revista. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/es/deed.ca>.

Els problemes relatius a les múltiples relacions entre la imaginació i la memòria han generat, al llarg del darrer segle, un conjunt destacable d'estudis, encara en desenvolupament, que abracen una àmplia varietat de corrents i enfocaments sobre el canvi social i cultural. Aquesta relació entre memòria i imaginació també constitueix l'espina dorsal del dossier temàtic del vintè número de *Digithum*. La conjunció entre totes dues nocions sociotemporals defineix avui dia un camp d'estudi prolífic en les humanitats i les ciències socials. Els articles que es presenten a continuació s'inscriuen, cadascun amb els seus propis accents, en la idea que comprendre el passat sense relacionar-lo amb l'esdevenidor implica deixar de banda la bidimensionalitat del temps sociohistòric i, per consegüent, el caràcter essencialment temporal del que és humà.

En els articles que conformen aquesta secció hom pot palpar alguns dels trets essencials del procés pel qual sobretot la memòria traumàtica, però també, a l'altra riba, diríem, la imaginació utòpica, s'han constituït en línia d'investigació dels anomenats *estudis sobre memòria*. Cal assenyalar que es tracta únicament de la memòria del segle xx, el *segle de les víctimes*, com l'han anomenat els seus estudiosos, que no poden deixar de constatar

els successius desastres humanitaris que reclamen i reclamaran encara atenció durant moltes dècades.

No es pot desconèixer l'impuls enorme que han assolit les recerques científiques i artístiques orientades a comprendre relats i argumentacions que es pregunten pels traumes de la guerra i que s'esmercen amb afany a superar-los. Només cal adonar-se del fet que les víctimes i els seus relats esdevenen sovint el nucli d'agres disputes culturals i polítiques, tant si es debat sobre el gran crim nazi, malauradament esdevenint clàssic, o es discuteix sobre si el que va succeir durant la Guerra Civil espanyola fou la imposició violenta i intempestiva d'un règim regressiu o una guerra entre germans, o bé en el cas de Colòmbia hom proposa foscos pronòstics sobre la possible fi del llarg i intermitent enfrontament entre la temptativa insurgent i altres actors d'aquell conflicte armat. Les guerres, les civils especialment, acaben esdevenint una de les formes històriques decisives per a la configuració de les memòries nacionals o continentals i per al desenvolupament dels projectes que es disputen el futur global.

Explica'm el teu trauma i et diré qui seràs. Aquesta serà la guia per presentar algunes relacions entre les diverses aproximacions

<http://digithum.uoc.edu>

Memòria i imaginació

seleccionades per formar part d'aquesta secció sobre memòria i imaginació. Quedaran obertes, és clar, moltes altres qüestions que els mateixos lectors podran connectar pel seu compte.

En "Adolfo Sánchez Vázquez i les 'memorias rotas' dels exiliats espanyols de 1939 a Mèxic. Un concepte seminal per a la sociologia del passat" Laura Angélica Moya López descriu com l'escriptor andalús articulà un concepte en relació amb el seu propi desarrelament; és a dir, un concepte associat al del temps, en tant que la memòria trencada és memòria deslocalitzada. Precisament és aquesta la contingència que dona textura al concepte: que l'exiliat és víctima d'una negació del present o, dit d'una altra manera, de no poder continuar unit al país d'origen. En aquestes circumstàncies l'imaginari acaba esdevenint quelcom referit al passat, un catàleg del que fou i no del que podria ser. Una memòria sense expectativa, una memòria trencada. Una memòria que ja no està carregada de futur i, doncs, no és més que una bona fotografia i no pas un esquema prometedor. Batega en les idees d'aquest intel·lectual sens dubte una orientació marxista en la qual la filosofia de la història té una empremta especulativa.

Queda clar que la pregunta pel valor superador, radicalment guaridor, de la commemoració ha quedat suspesa en l'aire, a l'espera de trobar on germinar. Aquesta orientació, la de la memòria com a instància prèvia del retorn d'un projecte col·lectiu, apareixerà en altres dels articles. Tanquem destacant que la figura de l'exiliat espanyol republicà a Mèxic queda esbossada en la seva dissolució i que, si tenim en compte els cossos enterrats sense làpida ni dol a Europa, aquesta situació significa un èxit ulterior del franquisme, èxit a llarg termini en què els projectes col·lectius republicans s'esvaeixen amb la desaparició dels darrers testimonis vius.

Aquesta avantsala creada per Moya té continuïtat temàtica i fins i tot teòrica, alhora que contrastació històrica, en l'article "Imaginaris del retorn a la Colòmbia postconflicte. Discursos de colombians refugiats a l'Equador". Els integrants del grup d'investigació Conflictos Sociales, Género y Territorios de la Universidad Santo Tomás (Bogotà-Colòmbia) comparteixen els resultats de la seva investigació "Imaginaris del retorn a la Colòmbia postconflicte". A diferència dels exiliats espanyols a Mèxic, els colombians a l'Equador es troben amb un panorama que no és exagerat d'anomenar de *revictimització*; es passa de la violència física en el conflicte colombià a la simbòlica d'un context que els rep a desgrat.

Indiferència de la societat civil, desprotecció estatal a tots dos costats de la frontera i xenofòbia són només algunes de les ombres amb les quals Felipe Andrés Aliaga Sáez i el seu equip es trobaren en els grups de discussió que varen dur a terme a Quito i que constituïren el material empíric del seu estudi. El futur no apareix com un lloc prometedor en els relats, i no és d'estranyar si es té en compte la limitada capacitat institucional pública colombiana que els investigadors van trobar; no hi apareix ni tan sols com un lloc clar, atès que la fi de la guerra no seria sinó l'inici d'una altra odissea. En aquest context resulta valuosa la noció d'enigma

emprada a l'article: l'exploració imaginativa, ominosa, d'opcions futures. L'enigma es nodreix dels imaginaris o idees compartides sobre el temps-espai social. I per als exiliats, l'enigma és si podran tornar.

Les solucions per a la supervivència sorgeixen d'experiències radicalment diferenciades dels qui han marxat de Colòmbia cap a l'Equador: són relativament positives per a qui surt del país a treballar i frustrants per aquells que han hagut d'exiliar-se al país del costat per salvar la vida, la pròpia i la dels seus. La desconfiança en el futur proper, que s'intenta apaivagar en els residents colombians a través de propaganda en mitjans de masses privats i públics, esdevé el sentiment bàsic entre els exiliats que han participat a l'estudi d'Aliaga *et al.* Com poden arribar a creure que una modificació parcial del conflicte faci que la situació millori i que s'obri la porta del retorn?

Probablement "Arxiu del temps recobrat. La forma de la imaginació" de Natalia Taccetta és l'article que més destaca per la seva càrrega teòrica, provinent d'una tradició crítica que va de Walter Benjamin a Didi-Huberman, passant per Aby Warburg. Una tradició ancorada en un marc sociocultural en què trobem també, precisament, l'obra que serveix de legítima excusa a l'autora per treballar a partir de la teoria crítica i per aplicar-la a la imatge, a allò espectral i a la memòria: un bloc d'esquerra de treballadors de la cultura que ha contestat d'una manera sostinguda la posada en qüestió sobre el que "realment s'esdevingué" que li llança l'altre bloc, el dels agents del capitalisme mediàtic, que des que "tornà la democràcia" al país neguen múltiples detalls de les versions de les víctimes i arriben fins i tot a considerar-los a ells victimaris, en una mena d'actualització de la memòria que acompanyà la implantació del "Proceso de Reorganización", com anomenaren els colpistes el període.

És en aquest moment que té lloc, en sentit ple, el muntatge d'Albertina Carri, artista audiovisual i filla de desapareguts durant la Dictadura Cívico-militar a l'Argentina. Des de la obra de 2015, *Operación fracaso y el sonido recobrado* al Parque de la Memoria de Buenos Aires, ella *reimagina* la seva història recent, trauma mobilitador de tantes esferes en aquell país. Un cop visitats els plecs complexos de l'obra-esdeveniment (integrada per instal·lacions sonores, visuals i plàstiques) Taccetta els redescobreix mitjançant l'aparat teòric que la duu a la conclusió, entre altres qüestions, que cal un replantejament de l'art, en què de l'obra hom arribi a l'esdeveniment. Un esdeveniment unit a un conflicte saludable, a pesar de tot allò patològic i compulsiu que duen aparellat els espectres del passat. Diguem, per concloure intempestivament, que la cultura argentina restarà unida a aquest debat, el d'aclearir com podria assolir-se una memòria emancipadora, emancipada per ventura, més enllà del trauma nu, i la mirada de Taccetta proposa instàncies per a fer-ho.

Finalment, Lior Zylberman en "*Remember* de Atom Egoyan. Vicis i virtuts dels sistemes de memòria" amb un to lleugerament emparentat amb la indagació estètica de Taccetta, però que beu

<http://digithum.uoc.edu>

Memòria i imaginació

en abundància d'un enfocament psicològic i neurocientífic de la memòria, aporta una alenada d'aire fresc a la qüestió de la memòria de la matança de jueus per part dels nazis durant la Segona Guerra Mundial. Partint del fragment representat per una narració esporàdica, edifica un dubte valuósíssim, que recordem de forma acomodaticia, fins i tot falsa. L'autor ho pot comprovar en bona mesura mentre ens desvela el final de la pel·lícula explicant-nos com un home es persegueix a sí mateix, com en una mateixa figura, i pels camins tortuosos dels sistemes de la memòria i de les seves manipulacions, acaben convivint víctima i perpetrador.

S'anuncia quelcom fosc que podria passar, o que potser ja ha passat en la història d'aquest trauma o d'algun altre: la substitució de les víctimes pels seus propis victimaris i, doncs, la possibilitat de càstigs i de pietats injustos. La memòria humana no és, ni en la més mínima expressió, un sistema d'emmagatzemament similar al digital, podria haver escrit Zylberman. Mai un sistema informàtic digital dependrà de predisposicions o paradoxes derivades d'allò subjectiu, la memòria de bits és un mer registre, la humana és una creació complexa, oculta, indesxifrable. Al final de l'article haurem reconegut defectes dels cinc sistemes de memòria i fins

i tot haurem intuït maneres de piratejar-los, per perseverar en l'analogia. Però també podem haver arribat a una de les connexions més clares i sorprenents entre memòria i imaginació que apareixen al nostre dossier.

Val la pena ressaltar que aquest conjunt d'articles s'han d'inserir en el context del present, enmig d'una acceleració del canvi social que significa una compressió del temps de la vida quotidiana. Aquesta tendència té un impacte profund sobre els camins com es duu a terme la interpretació social del passat per part de cada nova generació que pregunta i preguntarà als seus antecessors què van fer davant les injustícies que hereten sense escriptura. Davant aquest panorama temporal (*timescape*) les següents preguntes tindran validesa durant un moment fugisser. Com accedim a la vivència de la víctima? Pensant en l'exili, el refugi i l'amenaça, ¿és complet el catàleg de ruptures de la vida quotidiana a les quals podem ésser sotmesos? Són preguntes bàsiques per comprendre milions d'éssers humans que han sofert aquestes vexacions; vexacions a les quals hom haurà atorgat més o menys visibilitat, però mai no prou justícia, i que troben problematitzacions teòriques i pràctiques en els articles del present dossier de *Digithum* 20.

H. Augusto Botia Merchán

(nanbot@gmail.com)

Membre de l'equip editorial de *Digithum*

Sociòleg i investigador. Docent de càtedra en diverses universitats. A la Universidad de Antioquia va coordinar el curs "Introducción a las sociologías de la memoria". Entre les seves publicacions destaca: "Tiempo vivido: articulaciones sobre el tiempo a partir de los fragmentos del pensamiento de Georg Simmel" en *Una actitud del espíritu. Interpretaciones en torno a Georg Simmel* (Unal-Bog/UdeA, 2015). Membre de RedSimmel-Colombia i del grup "Redes y Actores Sociales" de la Facultad de Ciencias Sociales y Humanas de la Universidad de Antioquia a Medellín (Colòmbia).

Universidad de Antioquia
Calle 67 # 53-108
Medellín (Colombia)

UNIVERSIDAD
DE ANTIOQUIA